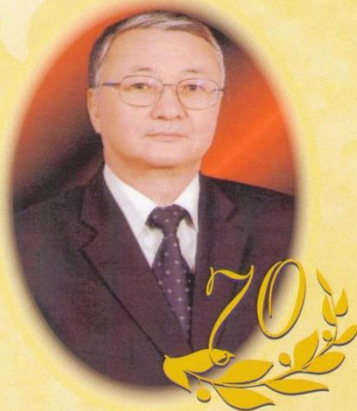

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ

Көрнекті әдебиетші ғалым, ұстаз,
филология ғылымдарының докторы, профессор **ЖАНҒАРА ДӘДЕБАЕВТЫҢ**
70 жылдығына арналған «**XXI ҒАСЫРДАҒЫ ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ:**
ҰЛТТЫҚ КОД ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ТАНЫМ» атты
Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 23 қараша 2018 жыл

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-методической конференции
«**ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ XXI ВЕКА:**
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОД И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПОЗНАНИЕ»,
посвященной 70-летию выдающегося
литературоведа, доктора филологических наук, профессора
ЖАНГАРЫ ДАДЕБАЕВА

Алматы, 23 ноября 2018 года

MATERIALS

of the International Scientific and Methodical Conference
«**PHILOLOGICAL SCIENCES OF THE XXI CENTURY:**
NATIONAL CODE AND ARTISTIC COGNITION»
dedicated to the 70th anniversary of the outstanding literary critic,
doctor of philological sciences, professor
ZHANGARA DADEBAYEV

Almaty, November, 23, 2018

МАЗМҰНЫ

I ТАРАУ ӘРІПТЕСТЕР ЛЕБІЗІ

Омарбеков Т.	
Туған жердің тұлғатанушысы (талантты ғалым Жанғара Дәдебаевтың шығармашылығы хақында)	3
Есембеков Т.	
Қазақ әдебиеттануының қайраткері	7
Тебегенов Т.	
Жанғараның жарқын жолы	11
Еспенбетов А., Смағұлова А.	
Биік парасат иесі	14
Абдуалы А.	
Профессор Ж. Дәдебаев зерттеулерінің танымдық тағылымдары	16
Ісмакова А.	
Жанғара Дәдебай: классикалық әдебиеттануға қосқан үлесі (асыл сөздегі ұлттық код)	22
Пірәлиева Г.	
Ж.Дәдебаев және М.Әуезов шығармашылығы	29
Мәдібай Қ.	
Әдебиеттанудың өзекті бағыттарындағы Дәдебаев зерттеулері	32
Сейітжанов З., Оспанова А.А.	
Ғалымның бір қыры	36
Қалқабаева С.	
Болмысты герменевтикалық тұрғыдан тану	39
Шортанбаев Ш.	
Тұлғалар туралы толғау	42
Токтарбай Е.	
«Жазушы еңбегі»: көркем шығарманың табиғатын тану мәселелері	45

II ТАРАУ ШӘКІРТТЕР ҚҰРМЕТІ

Жаксылыков А.Ж.	
Путь, возвышенный трудами	49
Омарұлы Б.	
Жылулықтың жансарайы	50
Мауленов А.	
Ұстаздық – ұлы қасиет	51
Бисенбаев П.	
Парасаты биік тұлға	52
Мүсірәліұлы Д.	
Парасат пен ізгіліктен жаралған	53
Мәмбетов Ж.	
Ер ЖӨКЕ!	54
Мұсалы Л.	
Ақыл, қайрат, жүректі тең ұстаған ұстазым! (Жетелеген жетекшім жайлы сыр)	55
Кәрібозов Е.	
Зады зиятты, заңғар тұлға	56
Тілеубаев С.Б., Ахметалиева Г.У.	
Зейнолланың зерделісі	57
Қожақанова М.	
Ұстазға алғыс	58
Баялиева Г.Ж.	
Жанғара жолы	59
Баязитов Б.	
Абайтану және Жанғара Дәдебаев	61
Байбол Ә.	
Ұстаздық еткен жалықпас	62

БОЛМЫСТЫ ГЕРМЕНЕВТИКАЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ТАНУ

Филология ғылымдарының докторы, профессор, Республика ғылым академиясының академигі Жанғара Дәдебаев – тәуелсіз кезеңдегі қазақ әдебиеттануы мен руханиятының ірі тұлғасы. Алғашқы кезеңдерінен-ақ әдебиет пен шығармашылық тұлға болмысын тануға ден қойған ғалым қазақ әдебиетінің дара суреткері Мұхтар Әуезовтың шығармашылық шеберханасы мен жазушылық еңбекін қарастырылатын «Қазіргі қазақ тарихи прозасының дамуындағы М. Әуезов дәстүрі» (1981), «Қазақ әдебиеті» (1986), «Қазақ тарихи романы» (1987), «Шымырлап бойға жайылған» (1988), «Мұхтар Әуезов» (1990), «Өмір шындығы және көркемдік шешім» (1991), «М. Әуезов шығармашылығы» (1997) монографиялары мен зерттеулерін жариялады. Бүгінгі таңда 30-ға жуық еңбектері жарық көрген Ж. Дәдебаевтің әдебиет пен әдебиеттануға, жалпы ұлттық руханиятқа қосқан зор үлесі бар.

Жанғара Дәдебаевтың әдебиеттанушылық ізденістерін саралай келсек, көркем шығарманы тануға оның методологиялық ұстанымдарын бағдарға ала отырып, әдебиеттанудың өзекті мәселелерін қарастыруды мақсат еткендігін байқаймыз. Шығармашылық тұлға мен тарих, қаламгер өмірі мен көркемдік әлем, тақырып пен идея сияқты теориялық категорияларды көркем шығарма контекстінде пайымдаулары ғалым танымының кең көкжиегін көрсетеді.

Ғылым салаларындағы соңғы ізденістер жеке тұлғаның сөз саптауының мәнін ұғыну жайына апаратын. Сөз өнерінің осы қырын қарастыруда герменевтикалық талдауларға жүгінеді. Герменевтикалық тәсіл арқылы жеке тұлғаның ішкі дүниесіне, философиялық ой-иірімінің тылсым мағынасына үйілуге болатынын жете білетін ғалым «Абайдың антропологизмі» (2014) атты монографиялық зерттеу еңбегінде Абай шығармашылығындағы адам болмысын, Абайдың Адам рухының негізі мен басты категорияларын яғни Абайдың антропологизмін әдеби-философиялық категория объектісіне айналдырады. Жанғара Дәдебаев «Абайдың «Сегіз аяғы»: мән мен мағына мәселесі» деген мақаласында «Сегіз аяқтың» мазмұнын, тақырыбы мен идеясын түзуші факторлар жүйесінде бүркеулі жасырын жатқан мәнінің сырын сараптау Абайдың ақындық даналығын танып-біліп және жаңа деңгейде тануға мүмкіндік беретіндігін айтады. Абай өлеңіндегі мағыналық тереңдік мен мән тұтастығынан туындайтын поэтикалық жүйені тану – мазмұн мен мәнді терең танып-біліп тануды талап ететіндігін, мәнінің тереңіне бойламайынша, талдау да, жинақтау да, бағалау да, бағалау да үстірт болып, ғылыми деңгейге көтеріле алмайтындығын ескертеді. Пікір айту, ой айту тиянақты талдауға, талдаудан кейінгі жинақтауға негізделмеген болса, онда одан алынатын ізі де табылмайды. Пайымдау талдауға, бағалау жинақтауға негізделгенде ғана ой өңірі, пікір дәлелді бола алмақ. Талдау, жинақтау, пайымдау, бағалау дегеніміздің өзі мәнге апаратын. Ғалым Абайдың шығармашылығына осы тұрғыдан келген дұрыс деп таниды.

Өнер туындысындағы жасырын мәнді тауып ұғу, түсіну – қабылдаушы (адресат) санасының қызығарлық түйсікпен байланысты іске асып жататын күрделі шығармашылық процесс. Көркем шығарманың жүйесінде суреттелген өмір құбылыстарының жиынтық мәні және оларды эстетикалықпен қабылдауға туатын ұғыным – қазіргі әдебиеттануда аса ден қойып отырған мәселе. Көркем мәтіннің мағынасы тек мәні ғана емес, анық мағынасы мен ашық мазмұнын дұрыс тану мен жете түсінуде өнер туындының эстетикалық қабылдау теориясы, көркем рецепция мен герменевтика қағидаларына негізделген. Ғалым Ж. Дәдебаев өз зерттеулерінде көркем мәтін мәнісін түсіндіруде жеке тұлғаның сөз таңдауының мәнін ұғындыру тәсілдерін қолданады. Мәселен, Абайдың «Сегіз аяғының» әр шумағын, поэтикалық біртұтас көркемдік жүйе ретінде пайымдай келе, өлең мәтінінің образдылығы, жасырын мағыналылығы, жасырын мағыналық-құрылымның образдылығы секілді мәселелерді өзара байланысты қарастырады. Ғалымның мына пайымдауларына зер салалық: «Қиудан шауып, қисынын танып, тағыны жетіп қайырған» дегенде, халықтың Абай тұсындағы мәдениетінен хабары бар адамның қиудан татас бір сурет келуі мүмкін. Оның құрамдас бөліктері мынадай болып елестемек: қашқан қиудан қайыру үшін қуа шапқан қуғыншы; қуғыншының ептілігі, айлашылдығы (қиудан шабады; қиудан табады). Халықтың байырғы тұрмыс-тіршілігінде «қашаған қуу», «қашаған қайыру» деген ұғым бар. Жалпы баққан халық мұны жақсы біледі. Көп жылқының ішінде мойнына құрық кигізілмейтін, құрық салудан, бұғалық тастаудан қашып, әккі болған қашағандары болады. Өзіне бір сәттен қашса, олар үйірінен бекез қашып, тағыша шығандап кетеді. Ондай қашағанды қуудың да қиындауы болған. Артына түсе қуған қуғыншы, астындағы аты асқан жүйрік болмаса, оған жете алмайды. Халықтың дәстүрлі тұрмыс-тіршілігінде «тағыны қуу» сөзі түз тағыларымен де байланысты.

айтылады. Екі жағдайда да кашушы бар, екі жағдайда да қуғыншы бар. Жүйрікке мінген қуғыншы қашқан хайуанды (қашағанды немесе тұз тағысын) қуа шапқанда, жолсыз, жөнсіз шаба бермей, ақылға, айлаға жүгінеді. Тағының артынан тікелей немесе қия қуу бар, алыстан орағыту да болады. Қашқан тағының бет бағдарын, жер жағдайын аңғарған айласы асық қуғыншы алыстан орағытады, тікелей емес, қыялап та шабады. Қашқан тағы мұндайда қуғыншының өзінің бір қапталынан қалай сип ете қалғанын байқамай да қалады. Тағыны осындай амал-айламен қисынын тауып қайыру ертеден бері Біздің ойымызша, ақынның «қиуадан шауып, қисынын тауып, тағыны жетіп қайырған» деген образы сөзіне халықтың тұрмыс-тіршілігіндегі осы көрініс негіз болған». Осындағы өлең мәтінін дұрыс ұғып, мәтін мәнін түсіндіруге ден қою іс-әрекеті интерпретатордың ұлттық таныммен өзектесіп жатқан рухани белсенділікпен тікелей байланысты туындыгерлік игеруін танытады. Өлең мәтіндерін түсіндіру арқылы ғана ақынның сөздік қоры мен тарихи-мәдени қабаты бір тұтас қамтылып, оның негізінде мәтіндер элемент ретінде түсіндіріледі. Осылай ғалым интерпретациясы герменевтикалық шеңбердің концепциясымен байланысады.

Сананы әлем объектісі ретінде қарастыратын герменевтиканың басты ұғымдарының бірі – интерпретациялау (тәпсірлеу). Ол мәтін мазмұнын түсіндіру әдісі болып табылады. Интерпретация герменевтика үшін ғылыми түсінікке апаратын білімнің түрін көрсетеді. Герменевтиканы дербес тәсіл ретінде қалыптастырған (XIX ғасырда) неміс ойшылы Фридрих Шлейермахер түсінігі бойынша интерпретация өнері «өзін объективті және субъективті жағынан авторға жақындату» екендігін айта келе, бұл объективті жағынан автор тілінің түсінігі арқылы іске асса, субъективті жағынан оның ішкі және сыртқы өмір факторлары арқылы іске асатындығын түсіндіреді. Мәтіндерді түсіндіру арқылы ғана автордың сөздік қорын, мінез-болмысын, өмір жағдайын анықтауға болады. Көптеген зерттеулерінде герменевтикалық анализге жүгінгендігін Ж.Дәдебаевтың «Тақырып және идея» (2010) кітабындағы скифтің дана ойшылы Анахарсисің шешендік сөздерін пайымдауға бағытталған «Қазақ сөз өнерінің ілкі өрнектері» зерттеуінен де байқай аламыз. Тәуелсіздік алған тұста қазақ сөз өнерінің шығу көздерін, қалыптасу, даму арналарын әлемдік өркениетпен өзектес қарастырудың маңызылығын аса сезінген ғалым қазақтың шешендік өнерінің түп тамырын әріден бастап зерттеуге ден қояды. Бұл ретте Орта Азия мен Қазақстан жерін ежелден мекен етіп, кейін батысқа барып қоныс тепкен скифтерден шыққан ғұлама Анахарсисің шешендік толғамдары мен қанатты сөздерінің қазақ сөз өнеріне қатысы туралы ғылыми тұжырымдар айтады. Біздің заманымызға дейінгі VI ғасырда өмір сүрген скиф ханзадасы Анахарсисің өмірі мен сөз өнеріне көңіл аудармасак, қазақ шешендік өнерінің тарихына жасаған айып болатынын ескертеді.

Анахарсисің сөз қадірі, ой жүйесі, сөздің мәні мен мағынасы, шешен сөйлеу өнері жайлы айтқан ойларының танымдық жақтары қазақтың белгілі билері мен шешендерімен пікірлес, тіпті сөз сөйлеу сөз саптау мәнері, сөз жұптау машықтарымен үндес келіп, көңілге қонып жататындығын айтады. Антикалық дәуір ғұламаларының еңбектерінде Анахарсис туралы деректердің кездесетіндігі, оның шешендік сөздерінің сақталғандығы жайында мәліметтер келтірілген. Көне дәуір ойшылары Геродоттан бастап Эфор, Страбон, Диоген, Плутарх, Платон, Лукиан, Солон т.б. Анахарсис туралы айтып, оның сөз өнерінің майталманы болғандығын мойындаулары көп жайды аңғартады. Әсіресе Лукиан Самосатскийдің Анахарсис туралы жазған еңбектерінде Анахарсисің ойлау жүйесі мен сөйлеу әдебі дала мәдениетінің өлшеміне негізделгендігін баса айтқанына куә боламыз. Қазақ шешендік өнерінің бастау көзін көне дәуірден тарта зерттеуді мақсат еткен ғалым Ж.Дәдебаев: «Анахарсисің даналық сөздерінің болмыс-бітімі мен қазақтың белгілі шешендері мен билерінің сөздері арасындағы туыстық пен тектестіктің айқындығы сонша, оларды бір-бірінен даралайтын ерекше белгілері табудың өзі қиын» [1, 8], – деген ой тұжырымын айтады.

Анахарсисің әлеуметтік-этикалық көзқарастарын аңғартатын бірқатар ойлардың желісі оның хаттарында сақталған екен. «Афиналықтарға» хатындағы ойларды келтірген тұстарда Анахарсисің көптеген ойларына таңырқайсың, «Кісі кісіден сөйлеген сөзімен дараланбайды, ... кісі бір-бірінен ойымен ерекшеленеді», «Скифтер істің мәнін жете түсіндірген сөздердің қандайын да мансұқ етпейді, ал диттеген жеріне жетпеген, көздеген нысанасына дарымаған, ойды жеткізуге жарамсыз, ойсыз, мәңгілікке лақтама сөзді мақтамайды. Егер сөз мағыналы айтылып, мағыналы іске ұласатын болса, онда ол жаман бола алмайды. Скифтер мағынасыз сөзді ғана бос сөз деп біледі» [1, 8], – деп жазады. «Медокский» хатында қызғаншақтық пен қорқақтық, «Аннонға», «Патша баласына», «Крезге» сияқты хаттарында байлық, қамсыз тірлік жайында ой толғайтындығы айтыла келе, ғұламаның сөздері түгелдей ақиқатқа ой мен сезім тазалығына, ізгілікке негізделіп, осы ұғым мен түсініктер сабақтаса байланысып, адам жаны мен ар тазалығы туралы таным тұтастығына ұласатындығын тарқатады.

Дала данышпанының толғау түрінде жазылған хаттарын шешендік ғибратты сөздердің мәнін келтіре отырып, оның мәнін ұғынып, пайымдап түсіндіруде Ж. Дәдебаев зерттеуі автор таным

болмысының жүйесін, түпкі ойын танытуға бағытталған. Ғалымның талдауларынан Анахарсистей дүниетанымын ғана емес, оның өмір-тіршілігіне, болмысының ішкі арқауына да бойлаймыз. Сәтін данышпанының сөздері мен толғауларының ішкі жүйесі мен сыртқы ажарын ерекшелік-құрылымдың тұтастықта саралай келе: «Ойды ойнатып, сезімді мөлдіретіп толғауда қазақ өнерінің ертеден келе жатқан ескі нұсқаларының, солардың ішінде шешендік сөз үлгілерінің де ерекшеліктері бар. Сондай ерекшеліктерден түзілген мәнер мен машық Анахарсистің сөйлеу, жазу өнерінің өз өрнегіндей, асыл өзегіндей жарқырап, көз қарықтырып тұрады. Мұндай тектес ерекшеліктер қазақ шешендік өнерінің байырғы өкілдерінің ел мен елдік, мемлекеттік тәуелсіздік туралы ұстанымдарының болмыс-бітімін анықтау ісінде Анахарсистің шешендік сөздері мен толғауларының маңызы мен мәні жоғары. Сондықтан қазақ өнерінің түп төркіні, ежелгі тарихы жайлы анықтағанда, отанға деген сүйіспеншілік, ұлттық идеямыздың ілкі бастаулары туралы ой қозғағанда, Анахарсистің шешендік өнерін айналып өтуге болмайды» [1, 13], – деп түйіндеуі, ғалым пікірінің негізгі ерекшелігіне айғақ.

Бұл тұста біз Жанғара Дәдебаевтың әдебиеттанушылық зерттеулерінің бір парасын ғана сөз етпек. Ғалым еңбектеріндегі қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі дамуы, әдебиеттану саласында өзекті мәселері қарастырылған іргелі зерттеулері сан салалы екенін көпшілік қауым білсін. Қазақ әдебиеті мен әдебиеттануына, ұлт руханиятына зор үлес қосқан ғалым еңбегіне берілеріміз де алғы уақыт еншісінде.

Пайдаланылған әдебиет

1. Дәдебаев Ж. Тақырып пен идея: Зерттеу. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 207 бет.